

АНТИГЕТЬМАНСЬКІ ПОВСТАННЯ НА МИКОЛАЇВЩИНІ (1918 р.)

В статті подана характеристика антигетьманських селянських повстань на Миколаївщині. Встановлено, що головними причинами повстань було відновлення поміщицького землеволодіння, реквізиції та австро-німецька окупація.

Типи повстань були різними: 1. Стихійний селянський рух, викликаний реквізиціями та тим економічним пресом, який впроваджувала місцева адміністрація, спираючись, здебільшого, на силу окупаційних військ. 2. Очолюваний більшовиками диверсійно-терористичний рух, спрямований на дестабілізацію ситуації, який використовував прорахунки у внутрішній політиці гетьманського уряду та німецько-австрійської адміністрації. 3. Діяльність отамана Григор'єва, який в період літа – зими 1918 р. представляв Директорію УНР.

Ключові слова: селянство; повстанський рух; гетьманат; австро-німецька окупація; отаман Григор'єв.

Історії селянського повстанського руху в Україні присвячена значна кількість праць. Серед загальних слід виділити колективну монографію «Історія українського селянства», в якій автори виділяють в повстанському русі чотири течії – «більшовицька», «самостійницька», «анархо-махновська» та така, що не мала політичного забарвлення [9, с. 8], а також «Нариси історії Української Революції 1917–1921 рр.» [15; 16], де описано селянське протистояння із гетьманським урядом. Окремі сторінки повстанського руху розглядають в своїх працях П. Захарченко [6; 7], Ю. Котляр [10; 11], А. Лисенко [12; 13], О. Лозовий [14]. Головною причиною повстань проти іноземних сил, що захоплювали українські землі, був економічний тиск на селянство, який разом із мобілізацією до армій, політичному та національному гнобленні призводив до соціального вибуху. У переважній більшості праць традиційним залишається територіальне виділення селянського повстанського руху за принципом – Правобережжя, Лівобережжя, Південь України.

Це не дозволяло зосереджувати увагу на менших регіонах.

Тому метою нашої статті буде висвітлення антигетьманського повстанського руху на Миколаївщині.

29 квітня 1918 р. до влади прийшов гетьман П. Скоропадський, який оголосив, що має намір встановити таку державну владу, яка забезпечить народу «спокій, закон і можливість творчої праці». Задекларовано відновлення «права приватної власності, як фундаменту культури та цивілізації» [19, с. 86–87]. Гетьманська влада, яка проголосила законність нормою суспільного життя, намагалась юридично оформити свої дії, підвести правову базу під забезпечення потреб держави або інтересів певних верств. Замість того, щоб унормувати відносини між селянами та поміщиками і встановити суспільний спокій, всі ці закони, навпаки, підвищували ступінь напруги. Так, ухвалений на користь землевласників «Закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави» лише збільшив кількість акцій по знищенню

урожаю на поміщицьких полях, оскільки селяни були впевнені, що збіжжя належатиме «панам та німцям». Щоб не віддавати землевласникам врожаю на засіяних ними поміщицьких полях, селяни знищували посіви. Коли представники влади намагались припинити потрави, доходило до збройних сутичок.

Спроби Гетьманату провести аграрні реформи не мали успіху. Відразу після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського великі землевласники почали відновлювати свої володіння. Поряд з цим гетьманський уряд пішов на розробку аграрного законодавства «Проект загальних основ земельної реформи» (липень 1918 р.), що передбачав розширити чисельність землевласників за рахунок державних, удільних та викуплених земель. Ця консервативна аграрна програма не була прийнята більшістю населення. Директорії УНР вдалося завоювати масову підтримку селянства, що стихійно піднялося на антигетьманську боротьбу.

Причинами повстань проти гетьманської влади послужили наступні події. Великі землевласники при допомозі німецько-австрійських окупаційних військ почали спішно відновлювати власність на землю та майно, примушуючи селян не лише повертати землю, а й відшкодовувати втрати, яких зазнали поміщики під час революції. Їх повернення в маєтки нерідко супроводжувалося масовими насильствами. Німецькі й австрійські воєнні власті охоче надавали в розпорядження поміщиків озброєні загони, а деякі землевласники формували з кримінальних злочинців власні каральні групи.

Зрозуміло, що влітку-восени 1918 р. на Миколаївщині розгорнулася селянська антигетьманська та антиокупаційна боротьба. Повстанський рух, очолюваний Т. Гуляницьким, М. Урсуловим поширився по територіях сучасних Первомайського, Доманівського, Вознесенського, Очаківського районів, в зоні Тилігульського і Березанського лиманів [1, с. 163–170]. Визначною подією цього часу було збройне повстання 15–16 листопада 1918 р. у Вознесенську. Під керівництвом підпільного ревкому повсталі розгромили міську управу, німецький гарнізон. Влада на кілька днів перейшла до рук ревкому [8, с. 34].

У березні 1918 р. німецько-австрійськими військами були захоплені Анатоліївка і Березанка. Німці-колоністи підтримали окупацію. Вони створювали загони самооборони, допомагали новій владі проводити реквізиції, не гребуючи вбивствами українських селян.

Прихід до влади гетьмана П. Скоропадського і австро-німецька окупація негативно сприйнялася селянами Березанщини. Восени 1918 р. розрізнені повстанські групи селян Березанщини консолідувалися в єдиний Тилігуло-Березанський загін, який взяв участь у боях проти гетьманців. Не залишили повстанці й німців-колоністів. У середині березня 1919 р. партизани в складі Тилігуло-Березанського загону (командир М. Панченко) робили рейди по багатих німецьких колоніях, де проводили реквізиції коней та зброї. Ці непродумані рейди, в яких повстанці керувалися жадобою помсти, а не здоровим глуздом, зіграли не останню роль у розгортанні певної кількості повстань представників етнічних меншин [11, с. 85].

Висунська бойова дружина перед окупацією села німецько-австрійськими військами влилася в комуністичний повстанський загін імені Т. Г. Шевченка, який вів військові дії в районі Апостолове-Катеринослав. Німецько-австрійське командування тримало в селі посилений гарнізон. Незважаючи на це, опір окупантам серед жителів Висунська з кожним днем наростав [18, с. 127].

Аналогічні події відбувалися і в Полтавці-Баштанці. Керівники баштанського ревкому мусили піти в підпілля, але не припинили підготовки до відкритого повстання. Були налагоджені зв'язки з с. Привільне для спільного виступу [1, с. 74]. 9 листопада 1918 р. полтавці-баштанці під керівництвом М. Прядка та В. Гайдука розгромили гетьманську варту [8, с. 158–159]. В бою взяло участь сорок бійців. Повстання вдалось, тільки ватажок варты Попов з кількома прибічниками втік до Херсону [1, с. 175]. Незабаром для придушення повстання прибув каральний загін із Херсону, на чолі все з тим же Поповим, але повстанці дали їм рішучу відсіч. У грудні баштанці розбили батальйон німецько-австрійських військ, який виступив із Новополтавки на Миколаїв. Крім цього, німецький загін у кількості 36-ти осіб був розброєний [3, арк. 3]. Лише викликана підмога

з Явкиного та обстріл із гармат бронепоезда, що курсував між станціями Новополтавка – Горожино допомогли окупантам знову захопити Полтавку-Баштанку. Відбулася жорстока розправа над мешканцями села. Населення змушене було заплатити контрибуцію в сумі 200 тис. крб.[4, арк. 3].

З антигетьманськими повстаннями пов'язана і діяльність отамана Григор'єва. У травні 1918 р. Григор'єв пішов на службу до гетьмана П. Скоропадського, очевидно, розчарувавшись у здатності представників Центральної Ради навести порядок в Україні. Майбутній отаман став гетьманським полковником і командував однією з частин 6-го Полтавського корпусу, який входив до складу Запорізької дивізії. Проте минуло небагато часу, і Григор'єв не тільки сам розірвав відносини з гетьманським режимом, а й опинився серед найактивніших борців з гетьманщиною. Це сталося влітку 1918 р. і мотиви носили політичний характер. Судячи з усього, як національно свідомий українець, Григор'єв не зміг прийняти політику гетьманського уряду, який виявився іграшкою в руках австро-німецьких окупантів [2, с. 9–13]. Спільна антигетьманська позиція знову зблизила Григор'єва з силами «лівого» напрямку, від яких він у свій час відійшов. Саме в цей час Григор'єв зрозумів своє справжнє покликання – він почав організовувати масове повстання селян Херсонщини проти гетьманського режиму і співробітничати з Директорією УНР.

На початку грудня 1918 р. Григор'єв без особливих ускладнень відбив у гетьманських військ Олександрію і повідомив Головного отамана військ УНР С. Петлюру про визнання Директорії УНР і підпорядкування їй своїх загонів. Незабаром загоони отамана отримали назву Херсонської дивізії та увійшли до складу Південно-Східної групи військ армії УНР. Вказана група була головною частиною Південного фронту, що почав формуватися як протидія військам Антанти та білогвардійців, які закріпились на Чорноморському узбережжі України [20, с. 127]. В цей час Херсонська дивізія складалась з чотирьох піхотних і одного кінного полків та двох батарей польових гармат [12, с. 63].

Командуючий Південним фронтом генерал О. Греків наказав отаману встановити

контроль над Миколаєвом. Просуваючись з півночі – з району станції Долинської, війська Григор'єва зайняли населені пункти Грейгове та Лоцкине. Під Миколаєвом біля станції Водопій відбувся бій повстанських військ з офіцерськими загонами національної гвардії. Втративши 6-х вбитими і 22-х пораненими отаман взяв станцію. 11 грудня між його штабом і представником німецького командування Миколаєва генералом Гільгаузенем було укладено угоду, згідно з якою вранці 12 грудня повсталі війська повинні вступити до міста. Григор'єв зобов'язувався не переслідувати представників гетьманської адміністрації, сприяти відправці німецьких військ на батьківщину та придушувати будь-які виступи більшовиків у межах Херсонської губернії [5, арк. 49]. Напередодні вступу повстанських військ, гетьманська адміністрація (градоначальник Е. Л. де Бонді, генерал Богаєвський, командир 6-ї гарматної бригади генерал Іванов) та офіцерські загоони національної гвардії на кораблях «Труд» і «Архангел Михайл» відпливли до Одеси [17, с. 33].

12 грудня 1918 р. «Республіканські війська східної Херсонщини» увійшли до Миколаєва. Отаман Григор'єв видав наказ, згідно якого відновлювалися всі закони УНР і всі свободи, що були оголошені універсалами Центральної Ради. Крім цього звільнялися політв'язні, чинам гетьманської державної варті дозволялося виїхати до Одеси [21]. Миколаївській буржуазії Григор'єв пояснив, що його війська не більшовики, але якщо йому вчинять опір, то народ розпочне партизанську війну, а його закони стануть більш радикальними ніж у більшовиків [5, арк. 45].

Після здобуття міста відбулася перереєстрація особового складу гарнізону, були звільнені з посад прихильники гетьманщини. Начальником Миколаївського гарнізону було призначено полковника М. Самосієва. 13 грудня С. Юрицина було обрано українським комісаром міста. 17-й Олександрійський полк і 6-а гарматна бригада визнали владу Директорії УНР та увійшли до складу Херсонської дивізії. 14 грудня склад Григор'ївських військ поповнив загін повсталих селян в кількості 160 осіб [5, арк. 75, 83].

Проте втримати владу в Миколаєві Григор'єву не вдалося. У другій половині грудня німецькі загоони на вимогу Антанти завдали

несподіваного удару і витіснили повстанців з Миколаєва. Натомість, отаман Григор'єв направив ультиматум Німецькій раді солдатських депутатів, генералу Гільгаузену та генералу Заку, а також Об'єднаній раді миколаївських робітників, міському самоуправлінню, комісару С. Юрицину, сутність якого зводилася до наступних слів: «Якщо німці впродовж чотирьох днів, починаючи з 12.00 31 грудня 1918 р. за новим стилем, не покинуть Миколаїв і Долинську, то ніхто з них не побачить свою батьківщину» [22, с. 91–92]. Німці змушені були погодитися з ультимативними вимогами отамана. «Григор'ївські загони знову увійшли до Миколаєва, Знам'янки і Долинської. Влада Директорії УНР у цих містах та містечках була відновлена» [2, с. 25]. Проте через неузгодженість дій між вищим республіканським командуванням та Григор'євим, УНР на початку січ-

ня 1919 р. знову втратила Миколаїв. Війська отамана передислокувалися у район Нового Бугу – Снігурівки [17, с. 34].

Таким чином, антигетьманська повстанська боротьба на Миколаївщині носила різнонаправлений характер. Це і власне стихійний селянський рух, викликаний реквізиціями та тим економічним пресом, який впроваджувала місцева адміністрація, спираючись, здебільшого, на силу окупаційних військ. А також, очолюваний більшовиками диверсійно-терористичний рух, спрямований на дестабілізацію ситуації, який використовував прорахунки у внутрішній політиці гетьманського уряду та німецько-австрійської адміністрації. Як окреме явище слід виділити діяльність отамана Григор'єва, який в період літа – зими 1918 р. представляв Директорію УНР.

Список використаних джерел

1. Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. – Миколаїв : Політвидав, 1959. – 187 с.
2. Горак В. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919 рр.) / В. Горак. – Фастів : Поліфаст, 1998. – 282 с.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.Р.940. – Оп.2. – Спр.4.
4. ДАМО. – Ф.Р. 940. – Оп.2. – Спр.210.
5. ДАМО. – Ф.П.1817. – Оп.2. – Спр.283.
6. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. Захарченко. – К. : ЗАТ Ніглава, 1997. – 188 с.
7. Захарченко П. Селянський рух у контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.) / П. Захарченко. – К. : ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 46 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область / відп. ред. В. С. Васильєв. – К.: УРЕ АН УРСР, 1971. – 772 с.
9. Історія українського селянства / під заг. ред. С. В. Кульчицького. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2 – 655 с.
10. Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв-Одеса : ТОВ ВідД, 2003. – 196 с.
11. Котляр Ю. В. Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917–1931) / Ю. В. Котляр. – К.–Миколаїв : Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – Історична бібліотека МДГУ. – Кн. 1. – 156 с.
12. Лисенко А. На чолі повстанських мас: отаман Никифор Григор'єв / А. Лисенко // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1999. – № 1/2. – С. 61-86.
13. Лисенко А. Л. Отаманські формування на Лівобережній Україні у другій половині 1918–1919 рр. / А. Л. Лисенко. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 249 с.
14. Лозовий В. Продовольче становище в Україні в період Гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік) / В. Лозовий // Студії з історії. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 184–197.
15. Нариси історії Української Революції 1917–1921 рр. / гол. ред. В. Ф. Верстюк. – К. : Наукова думка, 2011. – К. 1. – 388 с.
16. Нариси історії Української Революції 1917–1921 рр. / гол. ред. В. Ф. Верстюк. – К. : Наукова думка, 2011. – К. 2. – 464 с.
17. Пархоменко В. Отаман М. О. Григор'єв на Миколаївщині у 1918–1919 роках / В. Пархоменко // Краєзнавчий альманах. – Випуск 1. – Миколаїв : МОІ ППО, 2001. – С. 33–34.
18. Скирда А. Казаки свободы: Нестор Махно, казак анархии и гражданская война в России 1917–1921 / А. Скирда. – М.: ИНИОН, 1989. – С. 125–132.
19. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Т-во «Знання», 1993. – 192 с.
20. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття / Я. Тинченко. – К. : Тиражувальний центр УРП, 1995. – Ч. 1. – 258 с.

21. Трудовая газета. – 1918. – 12 декабря.
22. Фест Вальтер. Николаев: последний форпост немецких войск на Черном море / Вальтер Фест Вальтер. – Николаев : ПГО «Центр виробничої практики інвалідів АТО «ЛІТОПИС», 2016. – 196 с.

Y. Kotlyar,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

ANTI-HETMAN UPRISINGS IN THE MYKOLAIV REGION (1918)

The article describes the anti-Hetman peasant rebellions in the Mykolaiv oblast. It was determined that the restoration of landlords' land tenure, requisitions and Austro-German occupation were the core causes of the uprisings.

Various types of rebellions included the followings: 1. The spontaneous peasant movement caused by requisitions and the economic press, which was applied by the local administration, relying primarily on the occupation forces strength. 2. The Bolshevik-led sabotage and terrorist movement aimed at destabilizing the situation, which used miscalculations in the internal policy of the Hetman's government and the German-Austrian administration. 3. The activity of Ataman Grigoryev, who represented the Directorate of the UPR during the summer-winter of 1918.

Key words: peasantry; rebel movement; Hetmanate; Austro-German occupation; Ataman Grigoryev.

Рецензенти: *Тригуб О. П.*, д-р іст. наук, професор;
Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор.

© Котляр Ю. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 23.08.2017